

TÓTH BÉLA

Tiszajárás

51.

DÖGE

Nem szép illatú szó. Ám idegen ajkúnak, aki a szó jelentését nem ismeri, dallamánál fogva lehet kellemesen csendülő, fölfelé kapaszkodó hangsor. De minket először a szóban tanyázó jelentés ér utol, csak azután a muzsika.

Írók, költők ezerévekkel ezelőtt ismerték a szavak zenéjét, miből fölcsendült a líra.

A kifinomult nyelvérvékű Kosztolányi a ma már feledésbe menő festék alapanyagának összetett szavát, a lenolajkencét tartotta kora beszélt nyelvkincséből a legszebbnek. Talán, mert a zene szárnyán jutott fülébe a fogalom, amikor éppen festett náluk valami füttyös kedvű asztaloslegény, s talán épp tavaszra harsant az idő, tán a környék fái madarak éneke segített fölcicomázni, a nagyon is hétköznapi anyagnak illatával szállingózó nevét? S ezt talán fokozhatta a költő akkori lelkiállapota.

Ennyi összetevő összejátszása cicomázta föl Kosztolányi nyilatkozatának pillanatában a jámbor „fírnájszot”. Maradandó lehetett ebbeli nézete, hiszen soha sem helyesbítette, pedig szeretett a szavak, a nyelv csudálataival foglalkozni, bánni.

Dög szavunk, mogorva hangulatot kelt valahányszor bennünk, ami nem csupán a kellemetlen bűz ismeretéből eredhet, hanem az is benne a fogalomban, hogy valami élőnek itt a vége. Mert már hullá. Szomorú állapot. Elmúlt, ami élt.

A szó képzett alakjai, jelzős, határozói használata se sokat old a jelentés komorságán. Noha a pesti nyelv mit nem tud? Aranyosságból is mondják, leginkább jó barátoknak címezve: te dög! S ez nem harag. Vagy eseményre: dögség.

Dögen nem érkezik ilyen. Nem látom, hogy itt a lakosok zsebkendővel betekert orral közlekednének, ahogy mi, ha utunk a vásárhelyi határban működő „illatszergyár” oldalánál vezet. A paraszt Párizs, ahogy műtörténészek és írók szeretik Vásárhelyt becézni, megfigyelhet mellette, ha eső előtti esthajnalokon északról fúj rájuk a szél, hogy mi is bűzlik a dög körül. Dögen nem olyan vészes a helyzet. Ahogy a Kékcse felől bepántlikázó útról a falu főutcájára lépnek, térs, tágas, kedvesen fás, ős-tiszai hangulatú, levegőjű település fogad.

Nyomravezetőm, Szűcs Tiborné tanárnő azt mondja: ma már kötelező tantárgy a szülőföldismeret. Erre a tanár izgalmas munkával, kutakodásokkal fölkészül, hiszen az én ismereteimben úgy lapoznak diákjaim, ahogy a nyitott könyvben.

— Első kérdésem mi is lehetne más, honnét eredezik a falu neve?

— Tények és legendák kapaszkodnak, fonódnak össze. A két szál sodrata megközelíti a valóságot.

A szomszéd Kisvárda város első birtokosának a nevét, a Várdayét, 1280-ban említik először az oklevelek. Zsigmond 1400-ban ad a családnak engedélyt, hogy a vizek, mocsarak, a Tisza nagy kanyarjának a körzével kipontosított küllős közepén magasuló dombságra várát

építhessen. Ennek a várnak ma múzeumul szolgáló maradványa a Felső-Tisza-vidék egyetlen váremléke. Hanem az erősség fönnhatósága alá tartozott több tízezer holdnyi terület, amely 20—25 mai község területét foglalta magába. A vár a történelem során szépen vagy csúnyán, többször gazdát cserélt.

1544-ben Fráter György a Ferdinánd oldalán pártoskodó Várday Mihály oligarchától ostrommal vette el a várat, s birtokait. Okkal-móddal tíz év után valahogy visszakerült a régi birtokos hatalmába. Nyolc évig is alig ülhetett nyugton benne a gazdája, amikor Bethlen Gábor ágyúkkal ostromoltatta a kőfalakat, hogy a maga oldalára vonja a Habsburgokat szolgáló Várdayt. A nagy rombolás és veszteség ellenére sem juthattak a falak közé az erdélyiek. 1564-ben János Zsigmond csapatai vették tűz alá a várdai várat. Eredmény nélkül távoztak. Várda húsz év alatt háromszor is állta a támadók ágyútüzét. Döge térsége, néhány kilométernyire a vártól alkalmas dögtérnek bizonyulhatott mindmégannyi ostrom után a tetemek elföldelésére. Ennek a föltevésnek a hangzatosabb különös súllyal vetik latba azt a tényt, hogy a falu pecsételődjének szövege évszázadokon keresztül Döghe-nek írja a falu nevét, amiben döghelyet olvastak, értettek az emberek. Aminek ellentmond az a tény, hogy tömegsírt a lezajlott hosszú évszázadok alatt véletlenül sem találtak a házépítéshez földet kitermelők, a kútásók, a szántóvetők. Ami azonban nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy ide hozták az áldozatok hulláit. Akkor a Tisza átfolyt a falun, ketté szelte, s Kisdöge, Nagydöge részekre osztotta. A vár halottait, elpusztult lovait, az erre szájáló várkapun át, rövid úton hozhatták ide, a legközelebbi Tisza partjára. Itt tér tárulhatott a szertartások elvégzésére. Tán kövel súlyosított koporsókba, tán gyékény haszurákba csavarva temettek. Vagy fűzfavesszőből font óriás csukósfödélű kásokban adták át halottaikat az enyészetnek, a Tiszára bízva.

Ennek a majdnem kézenfekvő magyarázatnak erősen ellentmond az a tény, hogy mielőtt Zsigmond a várépítési engedélyt megadta volna, 1272-ben ez a terület is okmányba íródik Döghe néven. A várostromok előtt 300 évvel korábban Döghe volt Döge. Tudós nyelvészek pusztá személynévre vezetik vissza a falu nevét, de hozzáteszik, hogy az meg a dög köznévből ered. A falu lakóinak egy csoportja más oldalról közelíti a község nevében rejlő történelmet, amely szerint ez a mélybehúzó, lápos, ingoványos terület nagy temetője volt a járatlan állatnak, embernek. Könnyű volt beleveszni, halni, dögleni. A Nyúzó dűlőnévre mutatnak, amiben arra emlékeznek, hogy megnyúzta az állatot, vagy, hogy tán az elhullottakat ott nyúzták. Még embereket is könyörtelen büntetésül, hiszen bizonyos korokban oly mértékig hatalmasodtak el a gyilkosságok, rablások, hogy csak kíméletlen eszközökkel lehetett megfélemlítve a lakosságot, élet- és vagyonbiztonságot teremteni. Épp e táj 12 falujában létezik olyan határ-rész, amit Akasztó hegynek, Akasztó dombnak, Akasztó rétnek tart számon a helynévkutatás. Bizonyosan nem a kialudt pipát akasztották a parasztok a gatyakorcba, mert annak nem lenne ekkora emlékezete. De ezeknek a megnevezéseknek a további indázása is burjánzik.

Némelyek szerint a nehéz sárhajóhúzó állatokról ilyen százarulatokon akasztották le a terhek vonórúdjait, s akasztották rá a tengelyig sárban gyurmolódó szekerekre a friss igaerőt.

Visszaölvakodva a nem valami kellemes hangzatú falunévhez, még tudunk annyit a múltjáról, hogy Kun László adományozásainak idején Dioghenek írták adománylevélbe, ami révén, a várúrtól vitézségük elismeréseként földbirtokkal, nemesi rangra emelt egykori dögeiek, a Nozdravitzky család, a Bodnárók, a Sípások idegen nyelveket tudó mivoltukban azt olvasták ki, hogy a döghöz semmi közük, az csak a tájnyelvi dunnyogásnak a helytelen értelmezése, s igaziból doge a helyes értés, ami az olasz nyelvben olyan nagy úr, aki a térség feje, ura. De ha a Kun László-i írásból indulunk ki, akkor is szép fogalomra lelünk, mert a dioige annyit jelent, mint kétlaki. S következhethet is abból a jelentése, hiszen a Várdayak, ennek a kies helynek a birtokosai, a vízhez közelebb lehettek, mint a várban. Nyaranta itt lakhattak. Ez volt a másodikk szállásuk, lakhelyük.

Itt abbahagyhatnám, de nem állom meg dicsekvés nélkül. Amikor a nyolcadik osztályosaimmal falunk szeretetében annyira összeemelegedtünk, hogy a fantáziájuk szabadon futkározott, hát dolgozatot írtam velük. Szinte, ahogyan az egykori nemesi leszármazottak, ők is

az illatosabb jelentéstartalmat kapcsolták össze a falunévvel. Igaz, akkoriban már pincéket, padlásokat összebújtunk, emlékező embereket vallattunk, így nem ültek a fehér papír előtt üres fejjel. Egyik fiam a harminc tanítvány közül azt írta: „Kilencvenéves öregapámtól hallottam, hogy a 90 éves öregapja emléke szerint a falu környéke a termelés tekintetében mindig is bizonytalannak számított. Sokszor előfordult, hogy jó termés ígérkezett, szépen zöldellt a hajtár, amikor a Tisza a májusi árával megbuggyantott mindent. Nem ismerte a gátakat, mivel azok nem léteztek még akkor. Na, elöntött mindent az ár, fönt tanyázott két hónapig a vetéseken. Az elkeseredett lakosok legyintettek: ez már az ördögé! S akkoriban a főntebbi százévekben olvasni, írni nem tudó emberek félték mindentől. Éhségtől, járványtól, Tisza-áradástól, istentől, ördögtől. A nevüket sem merték kiejteni, nehogy félreértés révén a megidézettek ide teremődjenek, bajt csináljanak.

Úgy monták: sten, rdög. Azután ez is nagyon ropogósnak hatott. Csak annyit mondtak: dögé, döge, Döge. Innen a falu neve.

— Több változat nem létezik?

— Nincs tudomásom róla, hanem azt tartom, azért ebben a rövid foglatba a falu 712 éves történelme valahogy belepréselődött. Már a szófejtésbe. Mindig megjegyeztem, hogy mi a föltételezés, mi az ellentmondása bizonyos állításoknak. A néhány pontos adat között a legendázás mint föltételezés adja ki mondandónkat. Annyi bizonyos, hogy 712 év óta Döge a Rétköznek ebben a bugrában a Tiszára könyökölve itt tartózkodik.

Ugyan régebbi időkre megy vissza a léte.

A falu északi részén valamikor 1932 körül házépítés fundamentumát ásták a Kertek közén, ahol 7 honfoglalás kori sírt találtak a munkások. Hajkarikákat, gyűrűt, érmét, amelyek a 11. század végi köznapi temetőre utalnak. 1904-ben három honfoglalás kori sírt is kiborítottak az itteniek, beltartalmáról nem készült írásos följegyzés.

A távolabbi múlt nyomai a ködökbe vesznek. A mesélő kedv és a falu fantáziája sem nyúlik el odáig.

Hát jól elkalandoztunk, igaz? És a legmáibb ma?

Életre való közösség lakik itt. A legutóbbi 30 év alatt a két és félezer lélek az ötszázig való lakóházainak a nyolcvan százalékát meg tudta újítani. Máskor 100 év alatt sem vesz magára ennyi új ruhát. A házak belseje a lakók módja, igénye szerint berendezkedve. Néhol a teljes városi komfort, sokhelyütt azonban az új házakban hagyományos tűzi készségek, hagyományos tüzelők használatára állítva. Napjainkban a falu közösségének szellemét a közöttünk élő Ölbey Irénke meseíró közvetíti. Tizenhat kötetes író, s vigyázon örülünk magaskorú létének. Szófüzését szeretjük, s a körforgással tőlünk az ő esze malmában levő kifejezéseket újra az élő beszédünkbe vonjuk. Mesealakjai „Egyetlen egy szem cseppentett édesanyának” szólítják a szülőt. Valóságos költői beszédé avatja a mi mostani nyelvünket, mert innen, közlünk me-regeti kifogyhatatlan jelzős szerkezeteit. Az egyszem édesanya a vándorútra kelő fiától így köszönt el:

„Mosolyogjon rád a rózsás szerencse, a pirkadó hajnaltól csillagújulásig te jársz majd az eszemben.”

Amikor a kedves tanárnő ismeretei zsákját az utolsó szemig elébem öntötte, s végül fölcsiklandozott Ölbey Irén létével, sietek is hozzá.

Kúriás hangulatú, fákkal, zöldséggel körülpakott épületben lelem. Kutyái ugatására, aggyonistenelésemre egy ablakszem se rezdül, pedig van a házon vagy hat szobából nyíló. A kutyák meg nagy behemóci komondorkeverékek. Ősei még a farkasokkal is fővették a harcot. Szeliden föltámaszkodnak rám, s taszigálnak befelé, miközben nedves orrgombjaikkal szedik rólam a szagmintákat.

Három betett ajtón is kopogok, mire egyik mögül a belépésre engedélyező igen előszüremkedik. Az ablaknál faragott íróasztal mellett ül egy sziluetszerű lény. Ellenfényben látom, az arca nem rajzolódik elő. Mondom, mi járatban lábatlankodom a faluban, s nem mehetek úgy el, hogy egy kalapemelésnyire ide ne köszönjek. A számon van, ösztönösen érzem, hogy

meseíróval a mesék nyelvén sem szégyen beszélni. Kérdő tekintetére adom a választ, amikor szemem hozzáigazodik az ellenfényes szobához.

— Rúzsa Sándor földjéről szalajtott ide a Tisza iránti huzalom.

Bólint. Jó helyen járok.

De ahogy szemem végigszalad a Nyugat, a Pesti Hírlap bekötött gerincein, visszaparancsolom kedélyeskedésem lovát. Nem szabad itt nékem lárifárizni, mert utólag úgy elpirulok, hogy holtomig le nem megy a képem szíjáról.

1948-ban valamilyen NÉKOSZ-hejehuján, mint küldött időztünk az ország nagy falujában. Nem annyira a kocsmák tájkát kerülgettük, mint inkább a múzeumokét. Nem annyira azért, mintha talpon állva akartunk volna a mennyországba jutni, mivel máig sem utáljuk a benne kidecizett egyetmást. De a mi zsebünkben azon időben bizony nem csörgött a kocsmára való. Végigkóstolgatva a látnivalókat, úgy dél körül osonkodunk kifelé egy jártas társammal, hát akkor már az előcsarnokban szerény asztalkán, törődött, sovány asszonyka árulta József Attila könyveit. József Attila pedig nekem nemcsak földim, s nem csak divatban levő költőm, de azon lantpengetőm, akinek minden pöndítésére bennem is megrezdül a húr. Nem mondhatom, hogy valami sokaság tolongott volna az asztal körül, hiszen éppen csak ketten álltunk az innső oldalon. Gazdag választék. A Cserépfalvi kiadású összes versei. Megvolt két ízben is nekem, de hát kölcsönkérték s ahogy az lenni szokott, más is megszerette. Nem adta vissza. Valami balga hit parancsára, hogy könyvet lopni, kölcsönkérve nem visszaadni, nem bűn. Amíg belenézetek a választékba, beszélgettünk. Melyikünk kezdte a szóváltást, én nem tudom már, hanem a szó úgy forgott közöttünk, hogy az én néptáncos viseletem, csizmás, fehéringes mivoltom parancsolta gátlástalanságomat. Ott nyomban barátomnak, testvéremnek, csőszpajtásomnak neveztem a költőt. De hát azt az eladó is látta, hogy akkor leheltem tízeves gyerkőc, amikor ő elköltözött az élők sorából. Ilyen csekélységek nem figyelmeztetett, hanem kedves szelídséggel veszegette a szólapjaimat, tette a helyére. Vágott ki rá adukat. Honnan valók vagyunk? Szeged, Makó. Eresztettem a szó selymét, hogy azzal is több legyen. Akkoriban nagyon kellett a sok, a szép, mivel kevés volt belőle.

Vásárolt zsákmánnyal ballagtunk kifelé, amikor a társam odasúgta nekem, tudom-e ki volt a hölgy, akivel ilyen pajtási hangvételben társalogtam? Mert az bizony maga Szántó Judit elejétől végig. Mentünk egy-két sarkot, visszafordított a szégyenérzet. Bocsánatot kell kérnem. A leglitelesebb hites társa előtt hogy volt a képemen bőr, az elveszejtett Attiláról árokparti módon cseverészni. Föloldozott. Mondta: az egész kedvességéből történt. Elhiszi, hogy magaménak érzem őt. Nem is dicsekvésből, de igazolásomra elmondhatom néhány nagyon szeretett versét, ha megengedi. Megengedte. A magam örömebe fogadtam magamba, s az a tapasztalásom, akármelyik költő csak akkor költözik igazán belém, ha bármikor megidézhetem, a saját szavaiba öltöztetett gondolatait tudom. S ekkor enyém, barátom, igaz utakon vezető megmondhatóm.

Vannak jó költőtársaim. De én őket jobban ismerem, mint a költészetüket, mert egy kukkot sem tudok tőlük földélni. Szégyen-e vagy sem, ez az igazság. Megértőn bólogatva adott igazat, s kicsit megkönnyebbedve távozhattam, de a sápadt folt a belső képem bőrén azóta sem tud elhalványodni. Szégyellem. Ez a fékező berendezés eszembe szökkenve visszafogja fickándozó kedvemet. Nem viccelődhetek a meseköltőnővel, mintha együtt pásztoroltuk volna annak idején a libákat.

— Ád-e a mostani falu még elő mesélő embereket, meseelemeket? Szóval, terem-e mesefa?

— Igen, itt él közöttünk. Megmondom a nevét, s ha akar, találkozzon vele. Kedves ember. Ha elszunnyadozna, mert akár egy mondat közepén is lehanyatlik a feje, várja ébredését türelemmel.

Szaladok a mesefához. Nem is messzi Ölbey Irénéktől találok egy nagyon is valóságos házat. Se kolbászból font kerítés, se csokoládéból rakott háztető, de még a gémes kút is csupa fából való, kicsi zöld mohák földik ágazását. A poros-füves udvaron is közönséges gumipitypangok díszlenek, egy macska nem nyarvint rám, amíg bekalapolkok. A ház gazdája ül a pad-

kán, otthonos illatok körülötte. Hordós savanyú káposzták szagnyoma, rég fűtött kemencék égettkátrány illatával összekarolkozva járnak a konyhában, szobában.

Éppen hideg szilvaciberét mártogat ebédre, frissen sült puha kenyérrel. Mindjárt kínál is vele, mielőtt a köszönésem fogadja. Csak úgy két falat között szól ki a tasla bajsza alól, hogy mi dologban hozott erre a lábam. Félszemmél néz, hogy találkoztunk-e mi már valaha, valahol. Ennél különben soha! Életemben először, s tán utoljára járok erre. S lehet nagy darab földeket bebarangoltam a Tisza-anya megismeréséhez, de élő eleven mesefához még nem volt szerencsém a hátam támasztani, a hűvösében ülni, a leveléből levenni.

— Na, hiszen azon ne múljon semmi...

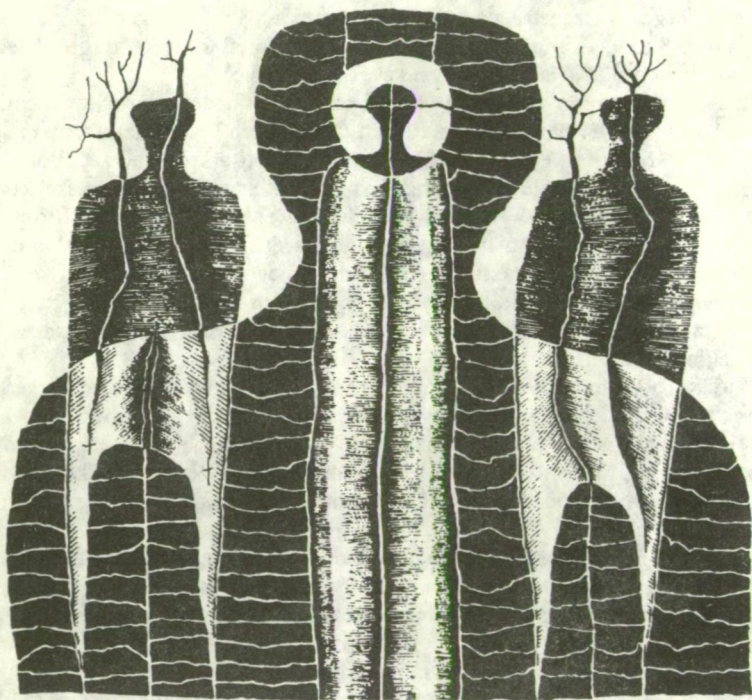
Hanem a mese lassan érő gyümölcs. Előbb a keserű valóságból kopog össze annak minden szava. Aztán sok emberi száj, fül szűrőjén át szelídül mesévé.

Most rajtafoghat, hogy teremődik a mese.

Én az almából ettem a kenyeremet öreg koromig. Utoljára sok tízezer fát fordítottunk termőre. Gyönyörű és híres rétközeiket termeltünk. Most ontanák éppen a gyümölcsöt. Csak hát nem kell, mivel a permetre nagyon megharagudtak a külföldi piacokon.

Több a ráfizetés, mint a jövedelem! Traktorokkal tépjük ki a fájdalomtól sikongató fákat. Kell a terület másra, hozadékosabbra.

Hogy ez mikor válik mesévé, én tán meg sem érem.

SZENTI ERNŐ GRAFIKÁJA